

Postmodern nəsr və nağıl motivi
(Müstəqillik dövrü Azərbaycan hekayələri əsasında)

Gülnar İsmayılova
AMEA Folklor İnstitutu
E-mail: ismayil-fuad@mail.ru

Annotasiya. Müstəqillik dövrü hekayələrində postmodernizmin üsul və təcrübəsi nəsrin yeni məzmun, kompozisiya, xarakter, qəhrəman, dil və s. xüsusiyyətlərdə formalaşmasına təsir göstərmişdir. Hekayələrdə mətnlərarası dialoqlar, sitatlar, kodlar, assosiativ obrazlılıq daha çox nağıllar üzərindən aparılmışdır. Nağıllar postmodern hekayələrin süjet və kompozisiyasında müxtəlif səviyyələrdə təmsil olunur. Mətnlərdə məzmun, janr, obraz, dil səviyyələrində müşahidə edilən nağıllar xalq yaradıcılığında məlum mövzu, motivləri ilə yenidən bədii düşüncə müstəvisinə gətirilir. Nağıl motivi, obraz, formulları və mətn dekonstruksiyaları hekayələrin təşkilində mühüm rol oynayır. Nağıl dekonstruksiyalarında məlum motivlər müəllif tərəfindən məqsədli şəkildə dəyişdirilərək ironik çalarda yeni mətn yanaşmalarını formalaşdırır. Diskurs səviyyəsində isə nağıllar hekayələrin mətnlərarası dialoqunda seçilir.

Açar sözlər: nağıl, hekayə, mətn, postmodern, diskurs, formul, dekonstruksiya, motiv

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.10.2025; qəbul edilib – 28.10.2025

Postmodern prose and the fairy-tale motif
(Based on Azerbaijani short stories in the independence period)

Gulnar Ismayilova
Institute of Folklore of ANAS
E-mail: ismayil-fuad@mail.ru

Abstract. In the short stories of the Independence period, the methods and practices of postmodernism have influenced the formation of prose in terms of new content, composition, character, protagonist, language, and other distinctive features. In the short stories, intertextual dialogues, quotations, codes, and associative imagery are predominantly constructed through folklore genres, particularly by drawing on fairy tales. Fairy tales are represented at various levels within the plot and compositional structure of postmodern short stories. Within the texts, at the levels of content, genre, character, and language, fairy tales are reconfigured through intertextual strategies, bringing the well-known themes and motifs of folklore back into the sphere of artistic discourse as mythopoetic codes and symbolic structures. The motif, characters, formulas, and textual deconstructions of fairy tales play a significant role in the structuring of short stories. In the deconstructions of fairy tales, familiar motifs are deliberately transformed by the author, creating new textual approaches with an ironic dimension. At the level of discourse, fairy tales are selected within the intertextual dialogue of the short stories.

Keywords: fairy tale, short story, text, postmodern, discourse, formula, deconstruction, motif

Article history: received – 14.10.2025; accepted – 28.10.2025

Giriş / Introduction

Müstəqillik dövrünün tarixi hadisələri – marksizm düşüncə zorakılığından yaxa qurtarmaq, Qarabağ savaşının uzun illər davam etməsi, erməni terrorizminin artan cinayətləri, “20 Yanvar”, “Xocalı” faciələri, şəhidlər və nəhayət, qələbəmizin təmin edilməsi Azərbaycanda yeni ideoloji mühiti formalaşdırmaqla bədii ədəbiyyat, sənətə də öz təsirini göstərmişdir. Məhz bu tarixi dövrdə ədəbiyyat milli oyanış və mübarizədə keçmiş – soy-kökə qayıdırsa daha məhsuldar formada inkişaf istiqamətini seçir. Bədii nəsrin mövzu, janr, kompozisiya elementlərinin yenilənməsində, xüsusilə, hekayə janrı dünya ədəbiyyatına inteqrasiyada modernizm və postmodernizm estetikası çərçivəsində təşəkkül tapır. Millilik, xalq düşüncə və fikirlərinin meyarlaşması, tarix, keçmişə qayıdış nəticə etibarilə hekayələrin məzmun, kompozisiyasında folklor süjet və motivlərinin, folklor dilinin zənginləşməsinə əsas verir. Qeyd edək ki, hekayə janrında nağıl motivlərindən geniş istifadə edilməsi nəzəri baxımdan bədii şərtiliyin mahiyyətində izahını tapır. Bədii şərtilik öz növbəsində mətnlərin gerçəkliyə münasibətində geniş və dar mənalarda qəbul edilməkdədir. İlk mərhələdə gerçəklik hadisələrinin ədəbiyyata transformasiyası müəllif obrazlılığı və təxəyyülündə ciddi zərər görmədən öz reallığından uzaqlaşdırılır. Məkan, zaman dəyişmələri, müxtəlif obraz çevrilmələrində bədii şərtiliyin ilkin mühüm forması aktualaşdırılır. Reallıqla bədii məndəki hadisələrin üst-üstə düşməndəki fərqlər, sənətkarın estetik prinsiplərinin dərinləşməsi metamorfoz, yenilənmələr isə şərtiliyin dar mənada qəbul edilən formasını müəyyən edir. Ümumiyyətlə, şərtilik anlayışı reallıq prinsipləri, görüntülərinin bədii məqamda pozulması nəticəsi olaraq, təkcə ədəbiyyatda deyil, incəsənətin bütün sahələrini əhatə etməkdədir. Bununla yanaşı, bədii əsərlərdə şərtilik həm də oxucu tərəfindən inandırıcı şəkildə qəbul edilir, nəticə etibarilə sənətin təbiəti onun xüsusi estetik cəhəti kimi çıxış edir. Bədii şərtilik elementləri içərisində nağıllar da mətn diskurslarında yer almaqla müasir nəsrin kompozisiyasında fərqləndirilir. Beləliklə, XX əsr ədəbiyyatında özünəməxsusluğu ilə seçilən postmodernizm estetikası şərtilik daxilində yeni təsəvvürdə dünyanı dərk etmək və dəyərləndirmək təcrübəsini sənətə gətirir.

Əsas hissə / Main part

Postmodernist düşüncə tipi dünya və kainatı kaos içində təsəvvürdə verməklə, gerçəkliyi ədəbiyyatda özünəməxsus poetik üslub, assosiativ mənalarda canlandırır. Tənqidçi Malmqrenin fikrincə, “postmodernist sənətkarlar metamətnin hesabına əsərin bədii məkanını genişləndirirlər və bununla da oxucuya məndəki sözlərin denotativ mənalarına saysız-hesabsız konnotativ mənalar əlavə olunmasına imkan yaradırlar. Bu konnotasiyalar zəmanənin mədəni şərtilikləri – ənənəvi şəkildə təşəkkül tapmış ədəbi-bədii nümunələrin süjet, personaj, janrla bağlı təsəvvürləri tərəfindən formalaşdırırlar. Onlar oxucu tərəfindən mətnin anlamı istiqamətini müəyyənləşdirirlər və bununla da oxucu “metamətni”nin yaranmasına şərait yaradırlar” [7, s.263]. Beləliklə, təsəvvür və yanaşmalardan asılı olan gerçəklik hadisələri postmodernizmdə oxucunu daha çox düşünməyə, ilkin, mövcud təcrübələri bir araya gətirməyə vadar edir. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində Anar, K.Abdulla, İ.Fəhmi, E.Hüseynbəyli, O.Fikrətoğlu, S.Səxavət və başqa nasirlərin yaradıcılığında postmodernizm əsasında mətn işarələnmələrinin çoxsaylı nümunələrini müşahidə etmək mümkündür. İrihəcmli əsərlər, romanlarda olduğu kimi hekayələrin kompozisiyasında da çoxqatlı mətn, metatəhkiyə, kodlaşma, ümumiyyətlə intertekstual mətn estetikasının təcrübəsi əsas yer tutur. İntertekstuallığın mahiyyəti yeni dövrün nəsr, xüsusilə hekayə janrında mətnin quruluş, strukturunda nağıl motiv, süjetlərinin zənginliyini daha çox təmin edir. Çoxsaylı tədqiqatlar əsasında postmodernizmin tipoloji xüsusiyyətləri məzmun, aksioloji, kompozisiya, janr, qəhrəman, personaj, müəllif, bədii prinsip, üsullar səviyyəsində müəyyən edilməkdədir [10, s.6-7]. Ümumiyyətlə, intertekstuallıq müasir nəsrin retrospektiv quruluşunu formalaşdıran yeni kompozisiya şəkildir. Yazıcının təxəyyül imkanlarının genişliyində təşəkkül tapan zaman, məkan baxımından geriye

dönmələr – retrospeksiya mətn təşkilində yeni formaları müəyyənləşdirir. Nəticədə məkan, zamanlar arası əlaqə konkret bədii əsərdə mətnlərin dialoqunu bir araya gətirir. Müxtəlif, artıq düşüncədə qorunan mətnlərə müraciət olunma (metatekstuallıq), istehzalı yanaşma, təkrarlanmalar (hipertekstuallıq) və s. daxil olmaqla, postmodernizm estetikası yeni mətn anlayışını formalaşdırır. Bir çox bədii əsərlərdə mətn laylarının sintezinə arxitektuallıq–janr üzvlənmələri də qoşulur. Müstəqillik dövrü romanlarında olduğu kimi, hekayə yaradıcılığında da intertekstuallığın folklor janrlarından nağıllarla mətndaxili sintezdə qurulması ayrıca yer tutur. K.Abdullanın “Gülü qah-qah xanımın nağılı”, “Dəvə yağışı”, Sadiq Zamanın “Kolumbun səhvi”, Şəhla Nihanın “Qırmızı Papaqla canavarın nağılı”, Sevinc Elsevərin “Tıq-tıq xanımın nağılı”, Rasim Qaracanın “Kim yatmış, kim oyaq” və s. hekayələrində kodlaşdırılmış, eləcə də dekonstruksiya edilmiş mətn laylarında nağıl motivləri diqqət mərkəzindədir. Hekayələrdə nağıl süjet və motivlərinin postmodern nəsr təcrübəsindən irəli gələn xüsusiyyətləri bu mətnlərdə müxtəlif forma və şəkillərdə özünü göstərir. “Təbii ki, mətnə postmodern yanaşmanın tələbi ilə bu əsərlərin bir qisminə nağıl, mif mətnləri dekonstruksiyaya uğradılır, bəzilərdə ideya qorunsa da, xarakter, qəhrəman dəyişikliyə məruz qalır, bəzilərdə isə həm ideya, həm xarakter (qəhrəman adları qorunsa da) tanınmaz hala düşür” [3, s.21]. İlk müşahidə edilən variant konkret nağıl qəhrəmanlarının orijinal folklor mətnlərindəki xarakter funksiyalarının yazılı ədəbiyyata transformasiyasıdır. Bu yanaşmada nağıl qəhrəmanları bəzən arxetip obrazlarda seçilərək yazılı ədəbiyyata gətirilir. Qeyd edək ki, transformasiyanın bu forması daha çox ədəbi – müəllif nağıllarında müşahidə edilir. Aydın Tağıyev, Meyxoş Abdullayev, Mübariz Cəfərli, Aygün Həsənoğlu, Azad Qaradərəli, Təranə Vahid, Mirmehdi Ağaoğlu, Mövlud Mövlud və başqalarının nəsrində nağıl obraz və motivləri başlıca yer tutur.

Tanınmış nasir, ədəbiyyatşünas K.Abdullanın hekayə yaradıcılığında nağıl motivləri postmodern düşüncə tipində mikromətnlərin semantik əsasını təşkil etməklə bədii informasiyanı formalaşdırır. Ədibin “Yarımqıç əlyazma”, “Sehrbazlar dərəsi”, “Unutmağa kimsə yox...” romanlarında qoyduğu problemlər, mətnaltı fikirlər nağıl motivləri ilə zəngin “Gülü qah-qah xanımın nağılı”, “Dəvə yağışı” hekayələrində də eyni üslub və düşüncədə davam etdirilir. K.Abdullanın “Gülü qah-qah xanımın nağılı” hekayəsinin qəhrəmanının folklor obrazı adı ilə başlığa çıxarılması oxucu üçün artıq onun şüur, yaddaşında qalan nağıl obrazının ilkin xarakterini canlandırır [1]. Nağılın xalq ədəbiyyatında qəlibləşən məzmunu yazılı ədəbiyyata transfer edildiyi zaman alt düşüncədə qərarlaşır. Oxucu üçün hekayə – nağılın dərk olunması onun zahiri forma təşkilindən uzaqlaşmış, introvert xarakter daşıyır. “Gülü qah-qah” mətni folklorlarda konkret nağıl qəhrəmanları – çoban, tacir, pəri qızları və məkan baxımından şah sarayı, çobanın evi və s. əhatə edir. K.Abdullanın hekayəsində modern mətn çərçivəsində nağıl eksplisit formanı yalnız qəhrəmanın adı ilə oxucu yaddaşında təzələyir və digər nağıl qəhrəmanları – pəhləvanlar, cadugər obrazları mətnə əlavə edilir. Hekayə Sarı divlə Kələ divin – iki qardaşın Gülü qah-qah xanıma aşiq olması və bu səbəbdən bir-birinə düşmən kəsilərək döyüşə hazırlaşması xəbəri ilə başlayır. Gülü qah-qah xanım pəhləvanlardan Təxtiçiraq, Nəhangəni – nəhəng və divdən dönmə Əş-əşi hüzuruna çağıraraq onlardan məsləhət istəyir. Elə bu zaman ölümünü gözə alan Sarı div Gülü qah-qah xanıma ona ölümsüzlük gətirəcək qızıl alma, Kələ div isə gözəgörünməzlik yaradan (yalnız divlərin görə biləcəyi) sehrli bir qızıl üzük göndərir. Fikirlərin arasında özünü itirən Gülü qah-qaha Mərcañ cadu köməklik göstərir. Mərcañ cadu Gülü qah-qahdan divlərin ona bağışladığı hədiyyələri alaraq özünə bənzər ikinci bir Gülü qah-qah yaratmaqla divlərin mübahisəsi, döyüşünə son qoymağa razılıq alır. Hekayənin sonunda iki gözəl Gülü qah-qah xanımlar düşüncələrlə kəcavədə Naqqulu vadisinə divlərin görüşünə tələsirlər. Qeyd edək ki, “Gülü qah-qah xanımın nağılı” xalq məişətində müxtəlif variantlarda yayılmış məşhur nağıllardandır. Əldə olunan variantlarda obraz, məkan dəyişmələrinə baxmayaraq, nağılın ümumi məzmunu pəri qızın ağılı, uzaqqörənliyi ilə şahın qoyduğu şərtləri yerinə yetirməsi və sonda qalib gəlməsinə bağlıdır. Xalq nağılında padşah hiylə işlədərək qəhrəmanı müxtəlif çətin işlərin ardınca göndərir, sonda Gülü qah-qahdan gül gətirməsini tələb edir. Nağıl variantlarının birində Məhəmməd

gülü gətirmək üçün od tutub yanan bir dağa gəlib çatır, atdığı oxlarla “luh”u dağıdır. Sınan “luh”un içərisindən çıxan Gülü qah-qah Məhəmmədə qoşulub onun ölkəsinə gəlir [1, s.196]. Zəngəzur folkloruna aid digər bir variantda [2] isə Gülü qah-qah bir pəri qızıdır, onun qulluğunda quş cildində məleykə dayanır. Nağılda Bəxtiyar padşahın əmri ilə “qah-qah” gülünü axtarır və gülü tapıb pəri qızı ilə evinə dönür. Nağılın sonunda padşah Bəxtiyarı odda yandıрмаğı əmr edir. Gülü qah-qah insanların gözündən yayınmaqla sevdiyi oğlanı oddan oğurlayıb, yenidən evinə gətirir. Nağıl xeyrin şər üzərində qələbəsi motivində şahın odda yanması və Bəxtiyarın şahlıq taxtına çıxması ilə bitir. Hekayədə Mərcan cadunun tədbirliliyi və sehri çətinliklərin aradan qaldırılmasında önə keçsə də, Gülü qah-qahın xilaskar obrazı nəsrə transformasiyada ilkin məzmununu olduğu kimi saxlamışdır. Lakin müəllif təhkiyəsində nağıl qəhrəmanı daha çox hiss, duyğu, təlaş içərisində təsvir edilir. Gülü qah-qah folklor mətnində gülərkən ətrafa səpdiyi güllər, çiçəklərlə insanlara rahatlıq verdiyi halda, hekayədə bu rahatlığın yerini şübhə və düşüncələr tutur. Nağıl variantında Gülü qah-qahla görüşə gələn oğlanlar biri digərini əvəz etdiyi kimi, hekayədə də eyni məqamda aldadılmış div obrazları yer alır.

K.Abdullanın başqa bir hekayəsi “Dəvə yağışı” da fantastik obraz və hadisələr üzərində qurulmuşdur [1]. Hekayədə qeyri-adi hadisələrin baş verməsi – göydən şir və dəvələrin yağışı, “Maqnus-180” nəhəng aerobuslar, canlılarla doldurulmuş, evlərə virtual şəkildə qonaq olan “Səhra gəmisini” və s. əsərin məzmununda xüsusi yer tutur. Qeyd edək ki, müxtəlif fantastik obrazların zənginliyi, eyni zamanda postmodernist estetikada bədii mətn təcrübəsinə bağlıdır. Postmodernizm öz-özlüyündə həm də “iki qavrayış maneəsində” reallıq və fantastikanın sərhədlərini eyniləşdirir [9, s.435]. “Səhra gəmisini” qumluqlardan baş alıb gəlir, onun sakinləri isə müxtəlif heyvanlardır. Maraqlıdır ki, şir və dəvələrin göy üzündən yağması, eləcə də “Səhra gəmisini” haqqında məlumatlar fantastik şəkildə oxucuya çatdırılır və şüuraltı nağıl və əfsanədə qorunan motivləri xatırladır. Göydən bəlanın, daşın yağması, yaxud dini rəvayətlərində yer alan Nuhun gəmisini ilə bağlı təsəvvürlər ənənəvi diskursdan parçalar şəklində yaddaşda saxlanılır. Hekayədə obraz orijinallığı, fantaziya, reallığın zaman ölçülərindən uzaqlaşdırılması, şərti zaman və s. nağıl poetikasının xüsusiyyətlərini ifadə edir.

Perspektiv zaman irəliyə axında elmi fantaziyanın nailiyyətlərini modelləşdirir. Nağıl poetikasına xas xüsusiyyətlər hekayədə ikinci bir parodiyaya məruz qalaraq mürəkkəbləşir, “hekayənin maraqlı xüsusiyyətlərindən biri də janra müasir nağıl-pritça hesab edə biləcəyimiz mətnin müvafiq janr məntiqiylə öz gerçəkliyini, reallığını təsdiqləmək üçün “nağıl” anlayışını da aktuallaşdırması, belə demək mümkündürsə, nağılın nağıla parodiyasıdır” [4, s.115]. Ümumilikdə, K.Abdullanın hekayələrində mətn layları, onların bir-birilə üst-üstə düşməsi, alt mətn uyğunlaşmalarında fərqli şəkildə özünü göstərir. Hekayələrdə laylar nağıl formasında olduğundan təhkiyədə rəvayət olunan diskursla hekayə arasındakı əlaqə öyrənilən problemdə başlıca yer tutur.

Müstəqillik dövrü hekayələrinin mətn laylarında ikinci bir məqam nağıl dekonstruksiyalarına bağlıdır. Qeyd edək ki, bu metod müəllif təxəyyülündə mövcud ənənəvi model və təcrübənin məqsədəuyğun şəkildə yenidən nəzərdən keçirilməsidir. XX əsr ədəbiyyatşünaslıq cərəyanları içərisində dekonstruktivizm öz-özlüyündə “ümumi postrukturalist nəzəriyyənin ədəbiyyatşünaslıq nəzəri nöqtəsindən işlənməsi nəticəsində formalaşmış kifayət qədər müstəqil və özümlü metodoloji prinsiplərə əsaslanan ədəbiyyat nəzəriyyəsidir” [7, s.283]. Hekayələrdə diskursiv praktikadan irəli gələn müəyyən mətn layları dekonstruktiv şəkildə üzə çıxarılır. Müəyyən nağılların modern mətn dekonstruksiyası, ilk növbədə dil qəliblərində möhkəmlənərək mürəkkəb formanı müəyyənləşdirir. Nağılların müəllif hekayələrində dekonstruksiyaya uğraması mətnin aktuallaşdırılması (məzmun və quruluş etibarilə) prinsiplərindən irəli gəlir. Lakin aktuallığa yönəldilən mətn eyni zamanda ənənəvi məzmun, formanın dərk edilməsindən sonra düşüncə əsasında öz izahını tapır.

Nağıl dekonstruksiyalarının geniş yer aldığı hekayələr içərisində Şəhla Nihanın “Qırmızı Papaqla Canavarın nağılı” hekayəsi mühüm yer tutur [8]. “Qırmızı Papaqla Canavarın nağılı” ayrı-

ayrı xalqların folklorunda müxtəlif variantlarda geniş şəkildə yayılmışdır. Şerti olaraq adlandırığımız “ilkın mətn” də Qırmızı Papaq balaca bir qızcıqazdır, o, nənəsini görmək üçün meşəyə gəlir. Bu zaman onun qarşısına çıxan acgöz canavar Qırmızı Papağı aldadarıq nənəsinin yaşadığı daxmaya qədər gedir və onları yeyir. Nağılın sonunda xeyir şərə qalib gəlir, canavar ovçular tərəfindən öldürülür, nənə və nəvə xilas edilir. Oxucu yaddaşında ənənəvi mətndə qorunan bu süjet hekayəyə dekonstruksiya edilərək maraqlı mətn şəklində məzmun qazanır. Hekayə – nağılda canavar meşədə Qırmızı Papağın qarşısını kəsib, ona iltifat göstərüb tanış olmağa çalışır. İlk tanışlıqdan sonra yollarını birgə davam etdirən Qırmızı Papaqla Canavar yol boyu müxtəlif söhbətlər edirlər. Daha çox ayrı-ayrı filosof, alimlərin fəlsəfi düşüncələri əsasında mühakimələr yürüdür, insan cəmiyyəti və heyvanlar aləminin müzakirəsini aparırlar. Aristotel, Volter, Kant, Monteskye, Derrida, Spinoza və s. filosof, tənqidçilərin görüşlərinin müzakirəsində aparılan bu söhbətlər Qırmızı Papağın qorxaq bir qızcıqaz, canavarın kütbeyin bir vəhşi olmasının nağıl variantındakı xarakterlərinə kölgə salır. Qırmızı Papaq feministdir, canavarın ulu nənəsinin başına açdığı oyunlardan xəbərdardır, ona hisslərlə yaşamaq və düşünmək nənəsi tərəfindən qadağan edilmişdir. Hətta qəhrəman hisslərə qapıldıqda qırmızı papağı – indikator rəngini dəyişərək ona xəbərdarlıq edir. Nənəsi ilə yaşayan Qırmızı Papaq açıq düşüncəlidir, o, “Meşədən dünyaya çıxış yollarının axtarılması” mövzusunda dissertasiya müdafiə etmişdir [8, s.100]. Qırmızı Papağın hekayədə canlandırılan obraz təqdimatından da görüldüyü kimi, xarakterin modern mətndə yenilənməsi onunla qarşı-qarşıya dayanan qəhrəmanın da dəyişilməsini tələb edir. Bu kontekstdə Qurd “Meşələrarası Ali Palıd Qozası” Darülfünunun məzmunudur, magistr təhsilini isə insan cəmiyyətində gözəlliyi ilə seçilən Paris şəhərinə bənzər Şehirli Meşədə almışdır [8, s.100]. Xarakter ziddiyyətliyi mətn dekonstruksiyasında müəllifin ədəbi təcrübəyə yeni yanaşmasını ifadə edir. Müəllif aktullaşdırılan mətn dekonstruksiyası üzərində obrazların ünsiyyəti əsasında insan həyatı, onun davranış modelləri, heyvanlar aləminin yaşayışı öyrənilən, fəlsəfi baxımdan qəbul edilmiş təbiət, cəmiyyət qanunlarını yeni düşüncə müstəvisinə gətirir. Qurd canavar xislətindən söz açaraq sürünün qayda və qanunlarını insan cəmiyyətinə qarşı qoyur: qurdlar mərd və sədaqətliyərlər, itlərdən fərqli olaraq insan tərəfindən əhilləşdirilmirlər, Allaha heç bir gözləntiləri olmadan itaət edirlər, döyüşə ya qalib gəlmək, ya da ölmək əzmi ilə qoşulmaq cəsaretinə sahibdirlər və s. Canavar Qırmızı Papağın “insan yaradılışın şərəflisidir”, fikrinə qarşı çıxaraq, insanların Allaha inamlarının maddiyyət üzərində qurulduğu, istədiklərinə nail ola bilmədikdə ateistə çevrildiklərini, bir qul kimi yaşamalarını, asılılığı qəbul edib, azad yaşamadıklarını vurğulayır. Qırmızı Papaqla Qurdun davamlı söhbətləri nağıldakı ənənəvi dialoqun sıradan çıxması, yeni şəkildə təşkil olunması ilə nəzəri cəlb edir.

Hekayədə diqqəti cəlb edən ikinci mühüm cəhət mətndə ayrı-ayrı nağıl motivlərinin xatırlanması, postmodernik qısaqapanmada əlavə mətnə işarə edilməsidir. Postmodernizmin nəzəri anlayışları sırasına daxil olan “qısaqapanma” hekayədə bilavasitə Qurdun düşdüyü vəziyyətin özündə təhkiyə strukturuna daxil olur. “Qurd gülə bir də nəzər salmaq üçün zənbilə boylandı və...elə bu vaxt qısaqapanma baş verdi. Səbəti dartıb qızın əlindən aldı, məhzun bir görkəmlə oxumağa başladı: “Zənbilimdə ot gətirmişəm, döşümdə su gətirmişəm. Şəngülüm, ay Şəngülüm, aç qapını, mən gəlirəm” [8, s.102]. Hekayədə hər qısaqapanma bir nağıl motivini canlandırır. Qırmızı Papaq və Qurdun meşədə önlərinə çıxan çayı keçərkən canavar qıza yardım göstərmək məqsədi ilə bir ağac parçası uzadır. Qırmızı Papaq suya girib ağac parçasını götürmək istədikdə ilk qısaqapanma baş verir. Qurd qəzəblə “nə haqla suya girmisən, görmürsən su içirəm” söyləyib, onun üstünə atılmaq istəyir. Qırmızı Papaq nənəsinin öyüd-nəsihətlərini və yaddaşında saxladığı “Qurd və quzu” nağılının sonunu xatırlayaraq canavara zərbə endirir. İlk qısaqapanma xalq məişətində məşhur “Qurd və quzu” nağıl motivinə işarələnir. İkinci məqam yuxarıda qeyd etdiyimiz “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm..” nağılı, üçüncü məqam “Qoğal” xalq nağlında baş verən hadisələrə istiqamətlənir. Nəhayət, sonuncu obraz qısaqapanması Şərq folklorundan məşhur “Şah və Fitnə” nağıl motivinə istinad edir. Canavar Qırmızı Papağa onu Fitnə kimi qolları arasına alıb, pillələri qaldırmasını istəyir. Qızcıqazın vurduğu

sonuncu zərbədən dərəcəyə yuvarlanan canavar çətinliklə də olsa ayağa qalxıb, yenə də Qırmızı Papağın dalınca sürünür. Qırmızı Papağın Canavara yazığı gəlir sonuncu dəfə onunla qucaqlaşdıqdan ayrılır. Bu zaman Canavar ona sarılıb qızın boynunun ardını dişləyir və cibindən bir qolbaq çıxarıb Qırmızı Papağın qoluna taxır. Canavarın ehtiraslı davranışından özünü itirən Qırmızı Papaq Qurdun onu yaraladığını hiss etmir və bu da sonda qəhrəmanın qurda çevrilməsinin faciəsinə gətirib çıxarır. Göründüyü kimi, konkret olaraq “Qırmızı Papaqla Canavarın nağılı” modern mətn daxilində 4 ayrı-ayrı nağıl motivlərində işarələnməyə yer alır. “Qurd və Quzu”, “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm”, “Qoğal”, “Fitnə və şah” nağılları hadisələrin gedişatında işarə–intermətn mövqeyində kompozisiyanı müəyyənləşdirir. Qeyd etdiyimiz dörd nağıl mətni hekayə boyu Qurdun “qısaqapanmaları”nda süjetə qoşulduğu, baş verəcək hadisələrin istiqamətini müəyyənləşdiridiyi halda, dil səviyyəsində işarələnmiş formul tipi hekayənin əvvəlində təhkiyəyə əlavə edilir: “– Əs-səlam-əleykim. – Əleykim əs-səlam. – Kiçik xanım hara gedir belə? – Çərə gedir, çürə gedir” [8, s.87]. Digər mətnlərdə olduğu kimi, burada da “Pıspıslı Püstə xanım”, “Tıq-Tıq xanım”, “Pıspıslı Püstə xanım və Siçan bəy” adları ilə xalq məişətində yayılmış nağılın hekayəçi nitqində qəlibləşən ifadələrində ənənəvi mətn motivləri xatırlanır.

Qeyd edək ki, “Qırmızı Papaqla Canavarın nağılı”nın hekayəyə transsformasiyasının digər maraqlı bir nümunəsinə uşaq nağıl və hekayələrinin müəllifi kimi tanınan Zahid Xəlilin yaradıcılığında da qeydə alınmışdır [5]. Zahid Xəlilin hekayəsində Qırmızı Papaq yük maşını ilə meşədən keçir, bu dəfə də qızın qarşısını kəsən canavar onu da özü ilə aparmasını xahiş edir. Qırmızı Papaq nənəsini görüb qayıtdıqdan sonra onu da aparacağına söz verir. Geri dönərkən canavarın yolda onu gözlədiyini görür, bəhanə gətirərək bu yırtıcıyı yük maşınının arxasına yerləşdirilmiş məhəccərli kiçik evin içinə salaraq, ağzını bağlayır. Hekayədən məlum olur ki, Qırmızı Papaq heyvanxanada işləyir, onun meşədən gətirdiyi canavar isə uzun zaman buraya gələn uşaqların maraqla seyr etdikləri canlıya çevrilir.

Postmodernizm təcrübəsində hekayələrin nağıl motiv, obrazları, dekonstruksiyalarında zənginləşdirilməsi, yaxud kompozisiyanın təşkili bu folklor nümunələrinin diskurs formasını müəyyənləşdirir. “Niq”, “ifadə”, deyim ardıcılığında “mətn qrammatikası”, “söhbət” mənalarını bildirən diskurs ifadəsi postmodernist ədəbiyyatında mətn layları mənasında işlədilir. Sözsüz ki, bu mətnlər hər hansı bir ədəbi nümunəni deyil, postmodernist təcrübədə müəllif və oxucu tərəfindən oxunan mətnləri və onların bir-birilə dialoqunu nəzərdə tutur. Müstəqillik dövrü hekayələrində nağıl motivlərindən istifadə edilməsi bu baxımdan ayrıca diskursları təşkil etməkdədir. Nağıl mətn-diskursları postmodernizm nöqtəyi-nəzərindən mənimsənilən niq və fikir formasıdır. Yuxarıda təhlil edilən hekayələrdən də göründüyü kimi, diskurs, eyni zamanda nəsrə dil elementlərinin fərqləndirilməsində də ayrıca məzmun qazanır.

Nağılların dekonstruksiya olunması müəllifə oxucu yaddaşında qorunub saxlanılan hər hansı bir motiv, obraz üzərindən müasir dünya və cəmiyyət hadisələrinin müzakirə və qavranılması üçün işarə verir. Rasim Qaracanın “Kim yatmış, kim oyaq” hekayəsində [6] müəllif öncədən mətnin “Cırdan” xalq nağılının dekonstruksiyası olduğunu qeyd edir. Hekayədə bizə məlum, oxucu yaddaşında qorunan nağıl mətninin yalnız süjeti saxlanılmış, obrazların dekonstruksiyası aparılmışdır. Nağıldakı divin məqsədi Cırdan və dostlarını aldadıb yemək, şər qüvvə olaraq nağıldakı missiyasını tamamlamaqdır. Hekayədə isə div dünyagörmüş, siyasətin hər dilində danışmağı bacaran hiyləgər, nağılın sonunu bilən uzaqgörən kimi təsvir olunur. O, Cırdanın dostlarının dosyalarını, fotoşəkillərini seyfəndə saxlayır, Cırdanı ayıq olmağa çağırır, dostu Səmədin onun haqqında atdığı iftiralara – ölkədə demokratiyanın inkişafında heç bir aktivlik göstərmədiyini balaca qəhrəmanın qarşısına qoyur. Səmədin onun həbs olunması, ölkə vətəndaşlığından xaric edilməsi çağırışını söyləməklə, Cırdanın bu “dostlar”dan ayrılıb onun tərəfinə keçməsinə, divə qarşı antikompaniyaya son qoymasını təklif edir. Sonda isə Div ona dollarlar təklif edir, gələcəyini bu pullarla yenidən qurmağa çağırır. Maraqlıdır ki, hekayə nağıl obrazlarının dekonstruksiyasında

cəmiyyətin siyasi bələlərini simvolik şəkildə ifadə edir. Pulları, çirkin siyasətləri ilə xalqa qarşı dayanan divlər, hər an onların toruna düşə biləcək siyasətçi, ziyalıların itirilməsi qorxusu, dost, qardaş satqınlığı və s. kiçik bir hekayədə div və Cırtanın söhbətləri əsasında müəllif mövqeyini üzə çıxarır. Müəllif nağıl dekonstruksiyasında üzə çıxarılan mətləbləri daha çox oxucunun düşüncəsinə buraxır. İntermətn, işarə və kodlar üzərində nağıl qəhrəmanlarının davranış və xarakterlərini yeni diskursda təqdim edir. Nağılın azman, xəbis, şər qəhrəmanı sonda məhv edildiyi kimi, hekayədə də Cırtan divin yağlı vədlərinə qulaq assa da, sonda onun öldürülməsi və dostlarının xilas olunması yolunu seçir.

Dövrün hekayələri sırasında Sevinc Elsevərin “Tıq-tıq xanımın nağılı” hekayəsi kompozisiya, Sadiq Zamanın “Kolumbun səhvi”, O.Fikrətoğlunun “Dünya haqqında upuzun bir nağıl”, Zərdüş Şəfinin “Nuhun doğulması” hekayələri müəllif səviyyəsində eskatoloji dünyagörüşün qələbəsində motivləşdirilmişdir.

Nəticə / Conclusion

Müstəqillik dövrü hekayələrinin postmodernizm estetikasına bağlı mövzu, kompozisiyası göründüyü kimi, mürəkkəb bir formada özünü göstərir. Daha çox nağıl mətnlərinin mövzu olaraq götürüldüyü bu hekayələrdə folklor janrından yararlanma mətn kommunikasiyalarında fərqli formalarda çıxış edir. Hekayənin ümumi məzmununa bağlı seçilən nağıllar intertekstual mövqedə diskursların təşkilində seçilir və mətnin fikir komponentini simvolik, işarəvi şəkildə zənginləşdirərək hadisələrin sonrakı inkişafı, alınan nəticəni oxucunun öz öhdəsinə buraxır.

Ədəbiyyat / References

1. Abdulla K. Hekayələr. – Bakı: Mütərcim, 2008, 192 s.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. IX kitab (Gəncəbasar folkloru). Tərtib edənlər: f.e.n. Hüseyn İsmayılov., f.e.n. Ruziyə Quliyeva. Redaktor: f.e.d., prof. İsrail Abbaslı. – Bakı: Səda, 2004. 522 s. Azərbaycan folkloru antologiyası, XII kitab (Zəngəzur folkloru), Toplayıcılar: f.e.d. V.Nəbioğlu., f.e.n. M.Kazımoğlu., f.e.n. Ə.Əsgər. Redaktoru: f.e.d. H.İsmayılov. – Bakı: Səda, 2005, 464 s.
3. Cabbarlı N. Yeni nəsil ədəbiyyatı – 2. – Bakı: Qanun, 2008, 218 s.
4. Hacı A. “Kamal Abdulla : Seçimin morfolojiyası”. – Bakı: Mütərcim, 2010, 132 s.
5. Xəlil Z. Seçilmiş əsərləri. II cild (Kiçik nağıllar və hekayələr). – Bakı: ADPU, 2008, 412 s.
6. Qaraca R. Əyri evin qadını (Hekayələr). – Bakı: Qanun, 2009, 352 s.
7. Quliyev Q. XX əsr ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyaları. – Bakı: 2012, 344 s.
8. Nihan Ş. “Qırmızı Papaqla Canavarın nağılı. Kontramot (hekayə və esselər). – Bakı: Alatoran, 2016, 153 s.
9. Ковтун Е.Н. Художественный вымысел в литературе XX века. – Москва: Высшая школа, 2008, (учебное пособие, 25 п.л.), 484 с.
10. Лихина Н.Е. Актуальные проблемы современной русской литературы: Постмодернизм: Учеб. пособ. / Калинингр. ун-т. – Калининград: 1997, 59 с.

Постмодернистская проза и сказочный мотив
(на основе рассказов периода независимости Азербайджана)

Гульнар Исмаилова

Институт Фольклора НАНА

E-mail: ismayil-fuad@mail.ru

Резюме. В рассказах периода Независимости метод и опыт постмодернизма оказали влияние на формирование прозы нового содержания, композиции, характера, героя, языка и других характеристик. В рассказах интертекстуальные диалоги, цитаты, коды, ассоциативные образы более всего проявлены в одном из фольклорных жанров – сказке. Сказка представлена на различных уровнях в сюжете и композиции постмодернистских рассказов. Рассмотрение текстов сказки на уровне содержания, жанра, образа, языка снова приводит известными темами, мотивами из народного творчества в область художественного мышления. Сказочные мотивы, образы, формулы и текстовые деконструкции играют большую роль в построении рассказов. В деконструкциях сказки известные мотивы, целенаправленно трансформированные автором, формируют новый текстовый подход с ироническим оттенком. А на уровне дискурса сказка отмечается в интертекстуальных диалогах рассказа.

Ключевые слова: сказка, повесть, текст, постмодерн, дискурс, формула, деконструкция, мотив